

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1945>**О. Подвірна,**

старший викладач кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства та природокористування,
аспірант
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Виклад основного матеріалу. Zobов'язання можуть виникати з договорів або інших юридичних фактів, зокрема односторонніх правочинів, завдання шкоди та безпідставного набуття, збереження майна. Правовідношення, яке виникає з підстави, що не передбаченні договором, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію або утриматися від такої дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку, називається недоговірним. Концепція вищезгаданих розкривається у Цивільному кодексі України у підрозділі другому «Недоговірні зобов'язання» розділу третього п'ятої книги [12].

Для того щоб краще зрозуміти суть недоговірних зобов'язань, необхідно проаналізувати їх відмінність від інших видів правовідносин, зокрема договірних. Розмежовувати ці правовідносини можна за такими критеріями:

1) договірні зобов'язання виникають під час укладення цивільно-правового договору (зокрема, договірна відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання умов договору), а недоговірні – у тому разі, якщо суб'єкти не перебували в договірних правовідносинах (однак правила про деліктну відповідальність поширюються й на завдання

шкоди особою, з якою у потерпілого укладено договір, наприклад відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) [12];

2) договірні зобов'язання – це зобов'язання, що завжди існують між сторонами, а недоговірні – це завжди новий юридичний обов'язок, а в деліктних зобов'язаннях він покладається на правопорушника замість невиконаного;

3) договірні зобов'язання є відносними, а недоговірні – виникають із порушення абсолютних прав;

4) договірні зобов'язання регулюються як імперативними, так і диспозитивними нормами, а недоговірні – суто імперативними;

5) у разі невиконання або неналежного виконання договірного зобов'язання можлива відповідальність як у формі відшкодування збитків, так і у формі сплати неустойки або штрафу, а недоговірного зобов'язання – лише у формі відшкодування шкоди;

6) у договірних зобов'язаннях на розмір відповідальності впливає вина кредитора, а для зобов'язань із відшкодування шкоди мають значення лише умисел і груба необережність потерпілого та матеріальний стан заподіювача шкоди – фізичної особи [10].

Відмінністю між договірними та недоговірними зобов'язаннями зумовлена й суб'єктивним складом,

права та обов'язки якого встановлюють зміст таких правовідносин. У договірних зобов'язаннях вони закріплюються в договорі, тобто за загальним правилом саме сторони визначають, що входить до складу правовідносин. У недоговірних зобов'язаннях, що входить до змісту правовідносин, встановлюється залежно від їх виду. В одних зміст закріплюється у законі, а в інших – може фіксуватися однією стороною в односторонньому правочині, наприклад публічна обіцянка винагороди.

Особливістю правового регулювання порівнюваних відносин є застосування диспозитивних норм для впорядкування договірних зобов'язань та імперативних – для недоговірних зобов'язань. Така відмінність зумовлена тим, що одна частина таких зобов'язань виникає з неправомірних дій, а інша – з правомірних та інших юридичних фактів за межами договору. Також договірні й недоговірні зобов'язання відрізняються за механізмом захисту порушених прав. Тут не можна забувати про те, що недоговірні зобов'язання породжуються як із правомірних дій, так і з правопорушень. Відновлення становища, що існувало до порушення як самостійний спосіб захисту, застосовується у разі, якщо регулятивне суб'єктивне право в результаті правопорушення не припиняє свого існування й може бути поновлене шляхом усунення наслідків, що настали. Цей спосіб використовується для захисту прав учасників як договірних, так і недоговірних зобов'язань.

Для обох видів порівнювальних зобов'язань застосовуються такі способи захисту, як відшкодування збитків, майнової шкоди й моральної (немайнової) шкоди. Проте різниця полягає у тому, що цими способами оперують у разі порушення зобов'язань договірних, а недоговірні охоронювальні самі виникають у результаті правопорушення, виконання яких і виступає способом захисту поруше-

ного цивільного права. Припинення дії, яка порушує право, як спосіб захисту застосовується у разі порушення як абсолютних правовідносин, так і недоговірних охоронюваних зобов'язань [4].

Серед відмінностей між договірними зобов'язаннями і недоговірними також можна назвати й такі:

– вид юридичного факту, який є підставою їх виникнення;

– зміст самого правовідношення, адже у договірних зобов'язаннях чітко відомо, який перелік прав та обов'язків має кожен з учасників, а у не договірних вони є відомими частково або можуть стати відомими після настання певної дії або події;

– суб'єктивний склад, адже у договірних відносинах суб'єкти встановлюються відразу, і після порушення договору склад їх не змінюється (за винятком, передбачених законом). У недоговірних же суб'єктивний склад може стати відомим після настання або вступу в такі правовідносини.

Необхідно також згадати і про те, що є спільного для них. Споріднює недоговірні й договірні зобов'язання їхні загальні об'єкти – юридичний і матеріальний. Спільним є й те, що вони характеризуються нормами, що регулюють окремі види зобов'язань; норми загальної частини зобов'язального права та інші загальні норми цивільного права.

До них належать правила, що визначають: 1) поняття зобов'язання й підстави його виникнення; 2) правове положення сторін у ньому; 3) порядок виникнення й припинення зобов'язань; 4) мету та ін. [4].

Що ж стосується класифікації, то більшість науковців пропонує здійснювати класифікацію недоговірних зобов'язань за підставами їх виникнення. Зокрема, М. Самойленко вказує, що серед підстав їх виникнення можна виділити дві такі групи: зобов'язання, що виникають унаслідок односторонньої волі їх учасників (публічна обіцянка винагороди,

вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без і доручення); зобов'язання, що виникають унаслідок настання юридичних фактів, передбачених законом. До останніх він відносить так звані охоронювальні зобов'язання: рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи, створення загрози життю, здоров'ю або майну фізичної або юридичної особи, з відшкодування шкоди, набуття й збереження майна без достатньої правової підстави [9]. Це дає підстави для диференціації зазначених зобов'язань залежно від типу підстави виникнення відповідних відносин та з урахуванням європейських традицій приватного права.

М.М. Агарков зазначає, що проблема підстав виникнення зобов'язання нерозривно пов'язана з неможливістю точного встановлення поняття «зобов'язання» і з'ясуванням усіх його елементів, необхідних для розмежування зобов'язання з будь-якими іншими цивільними правовідносинами. На його думку, «...доти, доки ми не встановимо систему підстав, які породжують зобов'язання, поняття зобов'язання само по собі буде висіти в повітрі». Із цим важко не погодитися, адже більшість підстав виникнення зобов'язань впливає з актів правомірної, дозволеної й суспільно корисної діяльності суб'єктів цивільного права, але водночас вони виникають і з неправомірної діяльності. Якщо одна особа заподіє майнову шкоду іншій особі або без будь-яких юридичних підстав, збагачується за її рахунок, вона вчиняє дії неправомірні дії, тобто протиправні [11].

Цікаву систему класифікації запропонував В.М. Ігнатенко, яку описує у праці «Питання класифікації недоговірних зобов'язань». Він вважає, що для класифікації недоговірних зобов'язань потрібно використати систему поділу цивільних правовідносин на охоронні та регулятивні, а якщо врахувати, що головними функціями цивільного права є регу-

лююча та охоронна, то такий підхід вважаємо доцільним. На його думку, найбільш прийнятний вигляд має класифікація недоговірних зобов'язань, що містять дві групи: регулятивні й охоронні [3].

Отже, розглянемо цю класифікацію детальніше. До регулятивних необхідно відносити зобов'язання, що виникають з односторонніх правочинів, актів публічної влади та юридичних учинків. Своєю чергою, цей вид доцільно розподілити на підвиди, а саме:

1. Серед зобов'язань, що виникають на підставі односторонніх правочинів, виокремити зобов'язання з публічної обіцянки винагороди, заповідального відказу й заповідального покладення у спадковому праві, вчинення юридичних дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення:

а) зобов'язання з публічної обіцянки винагороди існує у двох формах, а саме це публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу і за результатами останнього;

б) до зобов'язань, що впливають з актів публічної влади, – зобов'язання, що стосуються безпосередньо актів цивільного законодавства, рішення суду, а також адміністративних актів;

в) з юридичних учинків виникають зобов'язання щодо вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, зі знайдення загубленої речі, затримання бездоглядної тварини.

2. До охоронних належать:

а) зобов'язання з відшкодування шкоди – матеріальної й моральної;

б) зобов'язання з усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи;

в) зобов'язання юридичної особи з набуття збереження майна без достатньої правової підстави;

г) ті зобов'язання, що виникають у зв'язку з порушенням особистих прав, пов'язаних із творчою діяльністю.

Іншої думки з приводу поділу недоговірних зобов'язань дотримується О.В. Ніколаєнко, він пропонує чотири, поділяючи їх за підставою, з якої вони виникли. Спробуймо розглянути дану класифікацію. Отже, до першої групи науковець відносить недоговірні зобов'язання, які виникають унаслідок учинення односторонніх правочинів, а саме обіцянка винагороди, ведення чужих справ. Це «ніби договірні» відносини, хоча договору як підстави їх виникнення немає.

У другу групу необхідно віднести зобов'язання, які виникають унаслідок учинення правомірних дій, які не є правочинами: рятування здоров'я, життя або майна іншої особи. Це суто недоговірні зобов'язання з правомірних дій.

Третя група – це зобов'язання, які виникають унаслідок учинення неправомірних дій: створення загрози для життя, здоров'я або знищення майна, зміст яких – правопорушення. У юридичній літературі останні визначаються як деліктні зобов'язання.

О.В. Ніколаєнко погоджується з думкою іншого науковця-цивіліста С.Д. Гринько, який зазначає, що підставою виникнення деліктних зобов'язань є делікт. Проте для виникнення обов'язку з відшкодування шкоди, завданого деліктом, окрім наявності шкоди, також необхідно, щоб:

- 1) було вчинено протиправну дію або бездіяльність;
- 2) між протиправною дією або бездіяльністю і шкодою існував причинний зв'язок;
- 3) була наявність вини завдавача шкоди, крім випадків, спеціально встановлених законом.

Ураховуючи вищезазначене, спірною думкою є те, що підставою виникнення деліктного зобов'язання є сам факт завдання шкоди, а не правопорушення як таке, оскільки за цивільним законодавством України позов про відшкодування шкоди, завданого деліктом, ґрунтується не на факті

завдання шкоди, а на вчиненні конкретного правопорушення (делікту), для виникнення якого необхідним є встановлення всіх його ознак.

Заподіяння шкоди поза існуючими зобов'язальними відносинами пояснював В.Т. Смірнов як порушення не конкретного свого обов'язку перед потерпілим, а спільного для всіх обов'язку утриматися від посягання на блага, що належать іншим особам [1].

Четверту групу становлять зобов'язання, які виникають унаслідок набуття або збереження майна без достатньої правової підстави, специфіка яких полягає у тому, що підставою виникнення можуть бути різні юридичні факти, створюючи, таким чином, можливість субсидіарного захисту прав учасників як договірних, так і недоговірних відносин. Це – субсидіарні недоговірні зобов'язання [7].

Недоговірні регулятивні зобов'язання можуть бути класифіковані також залежно від мети, яку ставить перед собою особа, яка вчиняє односторонню дію. На думку В.М. Ігнатенка, вони можуть бути поділені на зобов'язання: а) із публічної обіцянки винагороди (без оголошення конкурсу або за його результатами); б) із дій, учинених без відповідних повноважень (у майнових інтересах іншої особи без її доручення, з рятування здоров'я й життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи); в) із заповідальних розпоряджень (заповідальний відказ і заповідальне покладення) [3].

Щодо мети, то І.А. Покровський зазначав, що всі зобов'язання мають на меті створити деяку зв'язаність волі боржника примушувати себе до певної поведінки в інтересах кредитора [11].

Підстави виникнення недоговірних зобов'язань мають велике значення не лише для класифікації, а й для практичного застосування з метою визначення правової природи такого зобов'язання.

Ураховуючи, що будь-які правовідносини виникають у певний момент або їх породжує настання юридичного факту, то одним із головних критеріїв правомірності певної дії є момент його вчинення і відповідність законодавству. Зокрема, актуальним є питання про час виникнення та припинення зобов'язання. Саме з його тривалістю пов'язані початковий момент суб'єктивного матеріального права та момент його закінчення. Ураховуючи це, варто зазначити, що саме протягом існування такого періоду один з учасників несе обов'язок виконання, а інший вправі вимагати його виконання. І навпаки, якщо зобов'язання ще не виникло або вже припинилося, відповідні право та обов'язок не існують. Сутність внутрішньої характеристики суб'єктивного права з погляду його тривалості є предметом дослідження багатьох науковців і нас зокрема. Багато спірних питань залишаються невивченими й досі, зокрема про час виникнення чи закінчення матеріального права, коли правочини, що до цього призводять, мають односторонній характер або право взагалі виникає не з правочину, а, наприклад, з акту законодавства, події тощо.

Якщо детальніше розглянути зміст зобов'язальних відносин, то встановлення їх початкового моменту не є складним, оскільки він передбачений або конкретним моментом у часі, що визначається сторонами, нормативно-правовими актами, або настанням юридичного факту – вчиненням певного правочину. Складнішим є встановлення моменту, коли зобов'язання припинитися. Будь-яке зобов'язання має свою тривалість, і строк є ключовою його характеристикою. А отже, закінчення зобов'язання мало б наступати в момент закінчення періоду дії права та відповідного обов'язку, що виникли зі змісту правовідношення. Проте така норма не є закріпленою на законодавчому рівні і не передбачається, що закінчення строку є під-

ставою для припинення зобов'язання. У главі 50 Цивільного кодексу України такої підстави немає. У доктрині також переважно наголошується, що сплив строку виконання не означає закінчення обов'язку [5].

Загальноприйнятою є норма, яка встановлює, що зобов'язання вважається як таке, що припинилося, якщо виконано всі умови, що передбачаються у правовідносинах.

Ця обставина породжує багато проблем під час реалізації учасниками цивільних правовідносин своїх прав, особливо якщо вони виникають із недоговірних зобов'язань.

Цивільно-правові строки є часовою (темпоральною) формою руху цивільних правовідносин, формами існування і розвитку суб'єктивних прав та обов'язків, що є їх змістом. Суб'єктивне право та обов'язок дають можливість або необхідність здійснення їх носіями будь-яких дій або утримання від їх учинення. Змістом строку є дія або подія. Поза цими фактами встановлення та існування строків не мають сенсу. Тому настання або закінчення строку набуває значення не саме по собі, а в сукупності з подіями чи діями, що вчиняються або настають, для яких цей строк встановлено [8].

Тому часові характеристики, а саме момент виникнення та припинення правовідносин у недоговірних зобов'язань, є надзвичайно важливими для правильного і правомірного виконання учасниками своїх прав та обов'язків.

Із вищевикладеного, можна зробити такі висновки:

1) ураховуючи, що думки вчених із приводу класифікації недоговірних зобов'язань не є однаковими, вважаємо за необхідне продовжувати вивчати дане питання;

2) ураховуючи правові колізії, що можуть виникати під час реалізації недоговірних зобов'язань, є необхідність на законодавчому рівні закріпити момент виникнення і припинення недоговірних зобов'язань;

3) також недостатньо вивченим є питання, щодо відповідальності за неналежне виконання або невиконання таких зобов'язань, тому вважаємо за необхідне в подальшому продовжити свої дослідження стосовно вдосконалення регулювання недогвірних зобов'язань.

Відповідно до законодавства України, цивільно-правові відносини, зокрема зобов'язання, виникають із договорів, правочинів та інших юридичних фактів, а також із протиправних дій, у тому числі у разі завдання майнової та моральної шкоди. На відміну від договірних зобов'язань, які виникають на підставі договору, в якому чітко прописано де, коли й як мають бути виконання зобов'язання, недогвірні зобов'язання виникають із різних підстав, що значно ускладнює можливість здійснення їх класифікації і визначення моменту їх початку та завершення.

Незважаючи на те що у законодавстві закріплено систему недогвірних зобов'язань та підстави їх виникнення, проблема їх класифікації є недосконалою, тому вивчення даного питання постійно привертає до себе увагу науковців. Аналізом цієї проблематики займалися такі науковці, як О.О. Красавчиков, Б.Б. Черепакін, В.М. Ігнатенко, В.В. Луць, О.В. Ніколаєнко, В.Т. Смірнов, Н.Ю. Голубєва, П.Д. Гуйван, В.П. Маковій, М.М. Агарков та ін.

Ураховуючи, що недогвірні зобов'язання, так само як і зобов'язання загалом, не однакові за своїм змістом та характером, їх класифікація є дуже необхідною, саме тому багато науковців намагаються систематизувати всі здобутки та побудувати на їх основі єдину класифікацію недогвірних зобов'язань, але, на жаль, мети досягнуто не було, тому дане питання залишається актуальним для дослідників і сьогодні.

Метою даної роботи є вивчення поняття недогвірних зобов'язань, установлення підстав їх виникнення, видів та способів класифікації.

У статті проведено аналіз нормативно-правових актів та думок науковців стосовно даного питання.

Ключові слова: недогвірні зобов'язання, договір, строк, термін, класифікація, правовідносини, боржник, кредитор.

Podvirna O. Problems of definition of the concept and classification of non-contractual obligations in civil law

According to the legislation of Ukraine, civil law relations, and in particular obligations, may arise from contracts, transactions and other legal facts, as well as from illegal actions, including in the case of property and moral damage. Unlike contractual obligations, which arise on the basis of the contract, which clearly states where, when and how to fulfill the obligations, non-contractual – arise on various grounds, which greatly complicates the possibility of their classification and determining the time of their beginning and completion.

Despite the fact that the legislation establishes a system of non-contractual obligations and the grounds for their occurrence, but the problem of classification of the above is imperfect, so the study of this issue is constantly attracting the attention of scientists. Such scientists as O.O. Krasavchikov, B.B. Cherepakhin, V.M. Ignatenko, V.V. Luts, O.B. Nikolaenko, V.T. Smirnov, N.Y. Golubeva, P.D. Guiwan, W.P. Makoviy, M.M. Agarkov and others.

Given that non-contractual obligations, as well as obligations in general are not the same in content and nature, their classification is very necessary and that is why many scholars try to systematize

all the achievements and build on their basis a single classification of non-contractual obligations. but, unfortunately, the goal was not achieved, so this question remains relevant for researchers today.

The purpose of this work is to study the concept of non-contractual obligations, to establish the reasons for their occurrence, types and methods of classification.

The article analyzes the legal acts and opinions of scientists on this issue.

Key words: non-contractual obligations, contract, term, term, classification, legal relations, debtor, creditor.

Література

1. Гринько С.Д. Вітчизняна концепція деліктних зобов'язань. Університетські наукові записки. 2012. № 1(41). С. 287–294.

2. Ігнатенко В.М. Генезис правового регулювання недоговірних зобов'язань, що виникають з односторонніх правомірних дій. Теорія і практика правознавства. 2017. Вип. 2(12). С. 1–17.

3. Ігнатенко В.М. Питання класифікації недоговірних зобов'язань. Проблеми законності. 2008. Вип. 99. С. 75–80.

4. Ігнатенко В.М. Спільні риси й відмінності договірних і недоговір-

них зобов'язань. Проблеми законності. 2011. Вип. 114. С. 54–61.

5. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 36.

6. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України : у 2-х т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця ; 5-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2013. Т. 2. 1120 с.

7. Николаєнко О.В. Система недоговірних зобов'язань у цивільному законодавстві України. Правове життя сучасної України : тези доповідей 9-ї наук. конф. проф.-викл. і аспірант. Складу, м. Одеса, 26 квітня 2006 р. Одеса, 2006.

8. Процевський В.О. Цивільне право України : навчальний посібник : у 2-х т. Харків : ТХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2007. Т. 1. С. 157–158.

9. Самойленко М. Цивільне та сімейне право України : навчальний посібник ; вид. 2-е, перероб. і доп. Київ : Юрсвіт, 2007. 460 с.

10. Стефанчук Р.О. Цивільне право України : навчальний посібник. Київ : Прецедент, 2005. 500 с.

11. Тедорадзе М.Д. Підстави виникнення недоговірних зобов'язань за законодавством України. Митна справа. 2014. № 5(95). Ч. 2. Кн. 2. С. 104–108.

12. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

